



Hautzinger Zoltán

Rebello – brachium – reversalis

Prológus

Ruzsonyi Péter földi életének utolsó születésnapja volt az én legjobb születésnapom! 2021. szeptember 30-án – Fantoly Zsanett, Forgács Judit és Pallo József oktató kollégákkal, valamint Kriston Andrea és Vilics Tünde hozzátartozóink társaságában – indultunk Budapestről Kolozsvárra a Sapientia Magyar Tudományegyetem szervezésében másnap az ismert magyar büntetőjogtudós, Finkey Ferenc születésének 150 éves évfordulója tiszteletére szervezett tudományos konferenciára. Már az utazás, de különösen az ott eltöltött napok felérték számunkra egy születésnapi ajándékkal. Bár előtte és azóta is számos alkalommal keltem át a Király-hágón, csodáltam meg útközben Bánffyhunrad ikonikus épületeit, de az, hogy mindezt közös születésnapunkon tehettem meg Ruzsonyi Péterrel, tette igazán emlékezetessé az egyébként nem fáradtságmentes autózást. A konferencia-előadások¹ pedig jó indokot adtak számunkra, hogy a káprázatos Erdély egy-két magyarok lakta vidékét is meglátogassuk. Így barangoltunk Kolozsvárott a Szamos folyó partján, néztünk be a Szent Mihály-templomba, ereszkedtünk le a tordai sóbányába, sétáltunk a Tordai-hasadéokban, és látogattunk el a legszebb magyar településre, Torockóra.² A Székelykő lábánál több napot is eltöltöttünk, bolyongtunk a Felső Piacsoron, hűsöltünk a Vajor melletti fák alatt, vagy kósztáltunk a vidék történelmének rendíthetetlen tanújaként magasodó, monumentális sziklahegy tövében. Ez a rövid írás egyszerre kíván emlékezni Ruzsonyi Péter tábormok úrral, a Nemzeti Közszerológiai Egyetem Rendészettudományi Kar professzorával, korábbi

¹ A konferencia tudományos értékeit az *Erdélyi Jogélet* 2021/1. száma örököltette meg. Lásd például: FANTOLY 2021; HAUTZINGER 2021; PALLO 2021; RUZSONYI 2021.

² Bartók Béla 1908 októberében egy torockói képeslapra írta, hogy: „Az eddig megvizsgált magyar falvak közül határozottan ez van a legszebb vidéken.” E mondatot 2010-ben a torockói unitárius templom kerítőfalán elhelyezett emléktábla is megörököltette (MTI 2010).

dékánjával tett közös utazás szépségeire, és hajt fejet a Torockó polgári jogaiért kitaratóan küzdő hajdani lakosok bátorsága előtt.

Torockó

Torockó Erdélyben, Kolozsvártól közel 60 kilométerre délre, Nagenyedről több mint 20 kilométerre északnyugatra, a Székelykő és az Ordaskő határolta völgyben fekszik. Jókai Mór a települést *Egy az Isten* című regényében úgy mutatja be, mint egy sziklavölgyet, „melybe csak egy szűk folyamparton s egy bérchasadékon át lehet eljutni. Ez a két sziklakapu a völgy természet adta erőssége. Az északi bércoldalt egy őserdő borítja, a délre néző egy óriási kopár szirttömeg, messze fehérlő sziklagerinc, melyen egész a völgy lejtőjéig egy bokor sem látszik, itt-ott tatóngó odúktól megszaggatva. E meztelen fehér szikla adja az egész völgynek azt a holdtájképbéli mélaságot. Székelykőnek híják. Valaha vár volt rajta, romjai most is láthatóak, s benne magyar alvajda lakott. Hanem a kopár hegy lejtőjén aztán elkezdődnek, mint egy római színpad egymásra emelt sorozatai, a szántóföldek. Mindegy egyes lépcső megannyi karzat, ahol emberkéz földet teremtett a sziklából, s kényszeríté a bérccfalat századról századra hátrálni előtte és helyet adni az ő ekevasának. Ezek a lépcsők az ott épült városnak a századait számlálják. Mert a kráter fenekén egy város áll és abban a világ legboldogabb népe lakik.”³

Torockó földrajzi szépsége szinte kiapadhatatlan természeti gazdagsággal és polgárainak leleményes sokoldalúságával párosul. A település különösen a vaskohászat révén hamar kiemelkedett a jobbágyi sorból, és vált – egy 1291-ben megújított kiváltságlevél szerint – a királynak közvetlenül alárendelt, független bányavároskává.⁴ Gyallay Domokos regényében e kiváltságlevél így jelenik meg: „A III. Endre király privilegiumlevelének hiteles másolata volt az 1291. esztendőből. Ez volt a veleje: Torockó szabad város lakói... már korábbi uralkodóktól kiváló szabadalmakat és előjogokat kaptak, őket tehát a király régi szabadságaikban nemcsak meghagyja, hanem újakkal gazdagítja. Megengedi, hogy saját törvényeikkel éljenek, hogy adót más bányászok módjára a kincstárnak fizessenek... a király főtárnokmesterén kívül senki más előtt törvényt állani ne tartozzanak...”⁵

³ JÓKAI 1970: 41–42.

⁴ JAKÓ–VALENTIN 1944. Idézi: JAKÓ 1945: 130.

⁵ GYALLAY 1934: 18.

E jogokat erősítik meg a 14. és a 15. századi oklevelek is, amelyek Torockót olyan civitasként nevezik, amely önálló pecséttel rendelkezett, illetve „saját kebelükből választott magisterek” jelölhették ki településük határait.⁶

A vaskohászatból volt eredeztethető az egyik tradicionális torockói ünnepség, a vaskenyér ünnepe is. Ezt Ignác Rózsa a következők szerint örököltette meg: „Nálunk Torockón él egy régi szokás, amit a török időkben sokáig nem tudtak folytatni és ápolni az emberek, de amit Boncza apó egy évtizede újjólag felelevenített s meghonosított. Én éppen négyszer vettem részt életemben a bányászok félév-ünnepségén, a Vaskenyér felosztásán.

Azt mondta az öreg:

– Ha van termés, ha nincs, ha elviteti az uraság, ha nem, az osztozkodás szokását s az ünnepséget tartsuk meg, mert az a mi jogunknak a bizonyosága.

[...]

Vaskenyér-ünnepen a bányászok szalmából, száraz forgácsból, majd azoknak a tetejére rakott hasábfákból, valami hat hatalmas máglyát raktak a Székelykő kopasz horpacaiban, s mikor a nap már igen alámerült, s a hold akkorára dagadva, mint egy szakajtóból kibuggyanó kalács, kidugta a fejét a Bányahegy felett, tüzet gyújtottak. Örömtüzet. Annak öröme, hogy az esztendő fele elég békésen eltelt, hogy a kitermelt, kenyeret adó vas, az olvasztatlan ércből, a tömzs, amit mi csak Vaskenyérnek mondunk, ott áll a tárnatorok előtt felkupacolva. Annak öröme, hogy élünk, megvagyunk, gyarapodunk. Meg azért, mert így szól az írás: Mindenkor örvendeztetek!”⁷

A vaskohászatból származó nehézipari munka és annak szerepe a különböző fegyverek elkészítésében tette lehetővé a torockóiak számára, hogy olyan privilégiumokat élvezzenek, amelyek egyfelől nagyobb szabadságot engedtek az akkori korban megszokott jobbágysághoz képest, másfelől a terület feletti fennhatósághoz szokott földesurak számára is szokatlan volt. A település feletti rendelkezés hatalma, így a meglévő polgári jogokkal rendelkezés szabadsága azonban az évszázadok alatt több változáson ment keresztül, a korábbi királyi kegyelmet az erdélyi fejedelmek nem gyakorolták. Ahogy Orbán Balázs írja: „Amit a magyar királyok leggyámoltalanabbika, II. Lajos megkezdett, azt az erdélyi fejedelmek leggyámoltalanabbika, Barcsay bevégezte. Így lett a szabadságra nemcsak emberjogilag, hanem törvényszerűleg is jogosult torockói nép szolgává, így lettek a szabad város polgárai

⁶ BORBÉLY 1927: 64.

⁷ IGNÁCZ 1970: 34, 37.

jobbágyokká, s így sodortattak oly viszonyok közé, mely úgy ezen népség, mint a bányaipar kellő kifejlődését megakadályozta.”⁸

Rebello

A városi polgárokból jobbágysorba viaszasüllyesztett lakosság engedetlen-sége, a földesúri hatalommal szembeni fellépés nyomán alakult ki jogvita (Nagy Pör) a torockóiak és a Thorockyak között. Ezek fókuszában az volt, hogyan tudják a torockóiak a fentebb már említett királyi privilégiumokat újra elfogadtatni, ezzel a jobbági létből eredő földesúri kötelezettségek terhei alól megszabadulni. A torockóiak rezisztenciája jogi és fizikai eszközökben is megnyilvánult. Előbbiek tekintetében 1637. október 23. és 1782. február 1. között találunk az utókorra fennmaradt iratokat⁹ arról, hogy milyen módon próbált a Thorocky család a vidék kincseiből részesülni, hogyan kényszerítették a településen élöket a vas és nemesfém kitermelésére ellenszolgáltatás nélkül, és e robot alól a jobbágysorba taszítottak milyen beadványokkal próbáltak szabadulni. E történeti korszak legemlékezetesebb – emlékeit az azóta építészetileg megújult falu máig is őrzi¹⁰ – története volt, mikor az ún. Diploma Leopoldinum 1691-es kiadását követően a torockóiak – az Alvinczy Péter erdélyi nádori bíró által adott engedély (requisitoriat) birtokában – ismételten jogvitába, majd ennek következményeként kisebb szabadságharcba szálltak ősi privilégiumaikért. Ez volt a számos szépirodalmi alkotásban is megénekelt felkelés, a rebello.

A rebello nem pusztán egy céltalan lázadás volt a 18. század elején, hanem az ősi jussukért formalizált jogvitában megnyilvánuló közösség elkeseredett küzdelme a rájuk kényszerített jogfosztás miatt. A formalizált jogi procedura kezdeményezését a Thorocky család – természetsszerűleg – nem kívánta, és nem nézte jó szemmel. Egy 1702. március 18-án, a lázadó torockói jobbágyok elfogására kiküldött bizottság jegyzőkönyvében¹¹ például az olvasható, hogy ifjabb Thorocky Péter nem okozott volna elégedetlenséget a faluban,

⁸ ORBÁN 1982: 367.

⁹ JAKÓ–VALENTIN 1944: 136–160.

¹⁰ A torockói házak jelentős része az 1870-ben pusztító tűzvészben megsemmisült. Az újjáépítést Jókai Mór is támogatta, amelynek eredményeként a szász kultúrát idéző, de a torockói mítoszt életető, a falu arculatát napjainkban is meghatározó kőházak épültek. Vö. TAMÁSKA 2015: 15.

¹¹ JAKÓ–VALENTIN 1944: 151.

ha a jogi eljárás kezdeményezése miatt a falu közössége által választott bírót, Tóbis Mihályt el nem fogatja, és nyilvánosan végig nem hurcoltatja Torockón. A falu népe e cselekedetben egyszerre látta a törvényesen, vélt ősi jussuk visszaszerzése iránt kezdeményezett peres vita miatti földesúri bosszút, és annak a veszélyét, hogy a per nem a területileg illetékes kolozsvári bírág (Gubernium) előtt, tisztességes eljárásban, hanem hatalmi szóval, minden jogi eszköz és eljárás igénybevétele nélkül ítéltetik meg. E rebello ügyében Gyulafehérváron országgyűlési ítélet¹² is született, amelyből megtudjuk, hogy az elfogott bírót a felzúdult tömeg (bányászlegények) kiszabadították, a falu dolgozó lakossága pedig megtagadott minden földesúri szolgálatot. Ugyan hasonló ellenállás akár passzív, akár aktív módon korábban is előfordult a történelemben, e rebello vált a legmakacsabb ellenszegülésnek, önmaguk által is zendülésnek nyilvánítva.

A torockói ellenszegülés ebben az időszakban azért is vált különösen veszélyessé az Erdélyben hatalmon lévő uralkodó osztály számára, mert a lakosság (bányászok és földművesek) győzelme esetén a Thoroczky család nemcsak a főleg bányászatból eredő bevételtől esett volna el, de földesúri szolgálatuk, ezzel a császári hatalom számára pénzbeli és természetbeni hozzájárulásuk csökkenésével jelentéktelenebbé váltak volna, tekintélyük megszűnt volna Tordától Nagyenyedig, illetve a császári udvar előtt. A torockói rebello diadala emellett példával is szolgálhatott volna más földesúri hatalom meggyengítésére is, így azt az erdélyi uralkodó osztály, illetve a császári udvar sem akarhatta. Ennek egyenes következménye volt olyan eszközök igénybevétele, amelyek révén a rebello egyrészt leverhetővé, másrészt megismétlődésének a veszélye is csökkenthetővé vált. Ez lett – a megannyi szépirodalmi forrásban is megismert – brachium.

Brachium

A brachium egyik értelmezés szerint karhatalmat jelent, olyan rendészeti jellegű beavatkozást, amelynek révén a megzavart rend helyreállítható. Ez történt 1702. november 17-én Torockón, amikor is Erdély császári helytartója, Jean Rabutin generális kisebb – német katonák és aranyosszéki fegyveres nemesek alkotta – katonai alakulattal bevonult a településre, és erőszakot nem megvető intézkedései

¹² Országgyűlési ítélet a lázadó torockóiak ügyében. Gyulafehérvár, 1702. április 5. Vö. JAKÓ–VALENTIN 1944: 151.

révén megtörte a jobbágyi szolgálatokra kötelezett nép ellenállását, és statáriális intézkedései révén vérbe fojtotta a rebelliót. Jókai ezt így énekli meg: „Ez a legjobban üldözött népecskéje a két magyar hazának (amiről most azt állítják, hogy egyé lett). Ami szabadalmakat a nagy királyok adtak nekik, azt a »kiskirályok« elszedegették tőlük. Kitagadott nép voltak, mint Salt Lake mormon városának telepesei. Pusztította őket mongol, tatár, kuruc, labanc, oláh; de legkeservesebb pusztítást követett el rajtuk saját hazájuk e cím alatt »brachium«. Ennek az emlékére van most a torockói házak ablaka veres kerettel befoglalva.”¹³

Torockó leggyászosabb napja krónikájának lényege – amelyet Gyallay Domokos és Ignác Rózsa is regényében beszélt el –, hogy a torockói nép a falu közepén álló unitárius templomban, a császári karhatalmi erők által szembesült azzal, hogy a jobbágyi uralom alól nem szabadulhatnak fel. Orbán Balázs története szerint e napon „a rémült lakosok közül a széleken lakók elmenekültek, a többiek a durva ittas katonák által megrohantatva a legkegyetlenebb verés közt összefogdostattak, keményen egybekötöztettek; a lakosok egy része embernél irgalmat és igazságot nem találhatván, Istennél kereste azt, s a templom kerítésébe húzódott; de a kerítésnek ajtai csakhamar behullottak a fejszék csapásai alatt, s Isten hajléka csakhamar börtönné változott át, hova az egész város népe bebörtönöztetett, míg künn vagyonuk a katonák szabad zsákmányává lett. A vad terrorizmus s a templom mellett rögtönözve felállított bitófa sem rettenté vissza a két bátor férfit, Ekkárt Andrást és Szabó Gergelyt, kik a karhatalmat vezető alispán előtt erélyesen tiltakoztak ezen népjogtiprás ellen. Népük jogainak e bátor védelméért vértanúi hallállal lakoltak, mert egy perc alatt a katonák által megrohantatva agyba-főbe verettek s félholtan felakasztattak; s még többre is várt hóhér kötele, midőn egyik vezénylő tiszt tanácsára a város legszebb leánya leeresztett hajjal térden csúszva járult a végrehajtásnál jelen volt földesurak elibe, s vérei számára kegyelmet esdett.”¹⁴

A brachium ugyan mint rendészeti eszköz karhatalmi beavatkozást jelent, de ami Torockón 1702. november 17-én történt, semmilyen arányos vagy tisztességes elemet nem tartalmazott. Ugyan a településen élők ellenálltak, és fizikai értelemben is megsértették a földesúri méltóságot és tekintélyt, amely még a mai értelemben is minősíthető rendzavarásnak, azaz a közrend megsértésének. Figyelemmel azonban a történetileg hiteles beszámolókra, Orbán Balázs elbeszélésével egyetértve, a brachium inkább volt az ártatlan

¹³ Vö. JÓKAI 1970: 43.

¹⁴ ORBÁN 1982: 369–370.

lakosság sérelmére elkövetett terrorakció, földesúri hatalmaskodás, rablás és fosztogatás, valamint két vértanúval szemben tisztességtelenül lefolytatott, statáriális eljárás, amely ráadásul a legsúlyosabb, jóvátehetetlen ítélettel zárult, mint törvényes beavatkozás a megzavart rend helyreállítására.

Reversalis

Minthogy a modern kori rendészet meghatározásának fogalmi eleme a megzavart rend helyreállítása, ennél fogva a közrendet veszélyeztető vagy sértő cselekmények jövőbeni megelőzése, talán nem meglepő, hogy a brachiumnak Torockón is volt olyan következménye, amely a jövőre vonatkozóan azt a célt jelölte meg, hogy a lakosok által hasonló jellegű rendzavarás ne történjen meg. Ez volt a *reversalis*, amelyről Orbán Balázs így folytatja beszámolóját: „A kegyelem csak azok számára lett megígérve, kik egy már előre elkészített reverzálist aláírni készeknek nyilvánítják magokat. A megrémült szerencsétlenek a legnemesebb halottak alatt görnyedő bitófákkal és a fenyegető halállal szemben aláírták a következő reverzálist:

»Mi vétkes lázongók, nem gondolva két országgyűlés határozatával, nem Isten és emberrel és a kommissiók számtalanszor ismételt intéseivel, harmadszor is rebelltünk, miért generális Rabutin asszisztenciájával némelyek példás büntetéseket elvették; megérdemeltük volna, hogy mint mekeményedett nyakú, vakmerő emberek mindnyájan bűnhődjünk, de földesuraink minket újból grátiájokba vettek, azért mi is egész városostól kicsintől nagyig kötelezzük magunkat a következő reverzálist:

1. Hogy többé soha afféle rebellióba, urunk ellen insurrectióba nem elegyítjük magunkat, s maradékainknak is meghagyjuk, hogy affélékbe ne elegyítsék magokat.
2. Hogy ha akár köztünk lévő, akár másunnan jövő ember lázítani akarna bennünket, az ilyet elfogjuk, vagy följelentjük földesurainknak.
3. A bányákat híven, szorgalmasan mivéljük, tétovázás nélkül szolgálunk, szót fogadunk.
4. Ha valaki ezen ponton ellen akár közönségesen, akár személy szerint vétene, fejével lakoljon az ország kétrendbeli ítélete szerint. Ezekre pedig jó akaratunkból minden erőltetés nélkül kötelezzük magunkat. «¹⁵

¹⁵ ORBÁN 1982: 369–370.

A reversalis így vált egy kizsarolt kötelezvénné, amely egyrészt végérvényesen, de nem jogi úton zárta le azt a pereskedési folyamatot, amelyet a 18. században megszerzett, de később az erdélyi uralkodók, fejedelmek által csorbított, végül teljesen megszüntetett privilégiumokért kezdeményeztek évszázadról évszázadra a torockóiak. Ismerve az erdélyi történelmet, vitatható, hogy Torockó népe a királyi jussára jogosult volt-e a 18. században, mint ahogy az is, hogy álltak-e rendelkezésükre ezt igazoló hiteles okiratok, de az vitán felül áll, hogy egy település lakosságával ilyen brutális és tisztességtelen módon nem volt szabad eljárni. A Thoroczky család érdekében fellépő Rabutin tábornok által erőszakkal, a bitófák árnyékában kierőszakolt reversalisként semmilyen, a lakosságra nézve érvényes jogkövetkezménye nem lehet. Minthogy azonban e szerződést nem a szabad akarat, hanem a katonai erő köttette, újabb jogvitának – a vidék nyugalma érdekében – már nem volt helye.

Epilógus

Torockó mesés hely! Itt a vándor napjában kétszer is gyönyörködhet a Székelykő mögül előbújó napfelkeltében, poroszkálhat a szűk Sikátorban, és róhatja le kegyeletét egyedi sziklatemetőjében, a Birgejben megannyi bátor lakosának, akik több száz évvel ezelőtt bátran álltak ki jogaikért a földesúri túlhatalommal szemben. Torockót megismerni kivételes kegyelem a számomra, és igazán örömdetes, hogy ezt Ruzsonyi Péterrel is átélhettem!

Felhasznált irodalom

- FANTOLY Zsanett (2021): Megváltozott ügyészi szerepfelfogás az új magyar büntetőeljárás törvényben. *Erdélyi Jogélet*, (1), 57–68.
- GYALLAY Domokos (1934): *Vaskenyéren*. Budapest: Franklin-Társulat.
- HAUTZINGER Zoltán (2021): A büntetéstan alternatív irányai? *Erdélyi Jogélet*, (1), 83–93.
- IGNÁCZ Rózsa (1970): *Torockói gyász*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- JAKÓ Zsigmond – VALENTIN Antal (1944): *A torockószentgyörgyi Thorotzkay család levéltára*. Kolozsvár: Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára.
- JAKÓ Zsigmond (1945): Adatok a torockói jobbáglázadások történetéhez. In SZABÓ T. Attila (szerk.): *Erdélyi Múzeum*. 50. kötet, 1–2. füzet. 130–160.

JÓKAI Mór (1970): *Egy az Isten*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

MTI (2010): Bartók-emléktáblát arattak Torockón. *Krónika Online*, 2010. március 16.

Online: https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/bartok_emlektablata_avattak_torockon#

ORBÁN Balázs (1982): *A Székelyföld*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

PALLO József (2021): Finkey Ferenc, az első magyar pönológus. *Erdélyi Jogélet*, (1), 125–142.

RUZSONYI Péter (2021): Finkey Ferenc hatása a kriminálpedagógia fejlődésére. *Erdélyi Jogélet*, (1), 143–156.

TAMÁSKA Máté (2015): *Torockó felfedezése*. Kolozsvár: Kriterion Kiadó.